

Brázda, Radim; Barša, Pavel; Horyna, Břetislav

Josef Macháček – učitel v čele filozofického kroužku

In: Brázda, Radim. *Filozofové ve městě*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2021, pp. 99-117

ISBN 978-80-210-9826-8; ISBN 978-80-210-9827-5 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/143889>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Josef Macháček – učitel v čele filozofického kroužku

Josef Macháček (1917–1984) byl vedoucím katedry v letech 1954–1963. To znamená, že vedl katedru v ideologicky hutném klimatu, v němž nebylo snadné provozovat oficiální filozofickou činnost bez toho, aby nebyla přímo či nepřímo omezována, usměrňována ideologickými atakami a požadavky nebo aby je dle příslušné situace nejrůznějšími způsoby přinejmenším nějak nezohledňovala. Například opepřením textů citacemi autorů, jejichž jména měla funkci formálně signalizovat nezávadnost textu. K funkci vedoucího náležela v tomto období nutně i stranická příslušnost. Z pouhého členství v politické straně nebo z přítomnosti citací Marxe či Lenina v odborných textech nelze vyvozovat nic, nebo málo. U Marxe i Lenina nalezneme pasáže, které lze využít ke kritice jakékoli ideologie nebo k ilustraci mnoha dílčích filozofických problémů, a stranická příslušnost nutně v praxi neznamena automatické prosazování politicky bigotních postojů, použití stranického klacku či náhražku odbornosti. Úskalí a neduhy nepříznivého politického klimatu, senzitivita vůči nevyřčeným imperativům, identifikace možných nebezpečí, signalizace loajality a další schopnosti se kombinují s odbornými zájmy, možnostmi a představami o akademickém působení v každém období a za rozdílných podmínek. Kombinace akademického působení a politické praxe může mít značně variantní výslednou podobu. Je možné, že filozof cvičený v systematické reflexi všeho, co se týká člověka, se nahodile ocitne v nepříznivé situaci, v níž si s ohledem na vlastní svědomí zachovává vnitřní distanci od některých událostí a současně je schopen vnějšího přizpůsobení, aniž by výsledný postoj byl nutně nekonzistentní. Peter Sloterdijk popisuje tuto proměnu fungování svědomí jako posun od svědomí chápaného tradičně jako instance, která si ve vnitřním monologu duše vzpomíná na všeobecné zásady, ke svědomí, které funguje jako ucho pro to, co je naléhavé.¹⁶⁵ Pokud by svědomí ve své tradiční funkci naslouchalo pouze svým vlastním zásadám, stalo by se krycím jménem pro neprostopustnost svědomí a v posledku i pro sebeuspokojení svého nositele. Svědomí ve své nové funkci, v níž je myšleno jako ucho pro to, co je naléhavé, neříká nic, ale spíše si nechává něco říkat. Nenechává se však ohlušovat všeobecnou politickou nebo ideologickou mobilizací. Sloterdijk se domnívá, že „Právě v politice platí, že je až příliš mnohmluvné morálky a velmi málo morálky naslouchajících“.¹⁶⁶ Pro filozofa by to znamenalo primát receptivity, naslouchání tomu, co je nezbytné a nevyhnutelné, nikoli nutně službu zájmovým skupinám. Těmto tématům naléhavosti, naslouchání, vnitřní distance a vnějšího přizpůsobení se budu věnovat o něco dále v souvislosti s Macháčkovým vedením filozofického kroužku. Macháček se k těmto tématům vyjadřuje ve *Filozofickém deníku*. Nejprve však nahlédneme do archivních dokumentů, které alespoň naznačují nesnadnou navigaci

165 Sloterdijk popisuje tuto změnu funkce svědomí jako ucha pro naléhavé ve sféře politiky v knize SLOTERDIJK, Peter. *Eurotaoismus: zur Kritik der politischen Kinetik*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1989, a to v kapitole s názvem Von der Ethik des Prinzipiellen zum Ethos des Dringlichen, která je zařazena v části IV. Das Grundsätzliche und das Dringliche – oder: Das Tao der Politik – Auch ein Beitrag zur Beantwortung der Frage, warum es zur Zeit keine glaubwürdige Politik gibt. Sloterdijk v příslušné kapitole popisuje důvody zablokování možných politických diskusí, v nichž je primárně zohledňována čistota stranických linií nikoli naléhavost problému, a ukazuje možné způsoby, díky nimž by mohla politika získat alespoň nějakou důvěryhodnost.

166 SLOTERDIJK, Peter. *Eurotaoismus: zur Kritik der politischen Kinetik*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1989, s. 241.

v prostředí plném ideologických nástrah. Poté zmíním kontext vzniku filozofického kroužku, který doplním o vzpomínky dvou současných profesorů filozofie, kteří jako studenti navštěvovali kroužek v 80. letech 20. století, a na závěr kapitoly zařazují ukázky z Macháčkova *Filozofického deníku*.¹⁶⁷

Navigovat v obtížném ideologickém terénu

Archivní materiály z let 1954–1963 obsahují zápisy ze schůzí katedry. Jejich obsah svědčí o nelehkém manévrování v politicky senzitivním prostředí nejistého došlapu. Zaznamenány jsou nejrůznější činnosti, které tehdy byly nutnou součástí akademického života. Jeden z prvních dokumentů ze schůze katedry v období, kdy se Macháček stal vedoucím Katedry dějin filosofie (tajemníkem katedry se v té době stal pozdější vedoucí, tehdy odborný asistent Lubomír Nový),¹⁶⁸ se nazývá „Zpráva o kritickém hodnocení činnosti katedry dějin filosofie“. Zpráva obsahuje údaje o překročení individuálních i společných pracovních plánů katedry jako celku, ustavení nových závazků i sebekritické konstatování mnoha chyb, které budou odstraněny. V zápise ze schůze ze dne 18. ledna 1954 se dočteme: „Katedra je nyní soudružským pracovním kolektivem, který den ode dne zlepšuje svou práci. [...] Práce všech členů katedry je přes všechny nedostatky plánovaná a soustavně kontrolována... Je ještě třeba, aby všichni členové katedry lépe organizovali svůj pracovní čas.“¹⁶⁹ Ze zápisů je zřejmé, že předmětem sebereflexe pracoviště se za Macháčkova vedení stávaly např. hospitace u přednášejících, od nichž očekával zvýšení úrovně přednášek. Hned ve školním roce 1953/1954 Macháček zjistil znepokojivou míru studijní neúspěšnosti. Jejím řešením bylo zavedení doučovacích konzultací pro vyšší ročníky. Všimněme si: na místo snížení studijní zátěže se klade důraz na doučovací konzultace. Studijní neúspěšnost se neřešila snížením nároků, ale naopak doučováním navíc. Vedoucí katedry evidoval u druhého a třetího ročníku nedostatky v docházce a pracovní kázi – remédiem na to bylo opět zavedení doučovacích konzultací. Jak prosté a logické řešení situace, které je zaznamenáno v plánu Katedry dějin filozofie na rok 1954/55 ze září 1954: bod „10. doučovací kroužky a opakovací kroužky pro všechny ročníky. I. roč.: Diogenes Laertský, II. roč.: dialektický materialismus (sov. Učebnice, III. roč. historický materialismus (Konstantin), IV. roč.: opakování k závěrečné zkoušce.“¹⁷⁰ Z poznámek týkajících se organizačních a provozních záležitostí zjistíme, že existovaly funkce „filozofického třídního“, to znamená mentora každého ročníku a vedoucího studijních skupin. Kromě toho se učitelé pravidelně setkávali s tzv. vědeckými silami. Znamená to, že úzký kontakt se studenty byl zajištěn po několika liniích a v malých skupinách. Ze zápisů se rovněž dozvíme, že součástí studia byly semináře s názvem *Praxe* (pro IV. ročník). Jejich součástí mělo být zapojení studentů např. i do práce v agitačním středisku – což lze chápat jako tehdejší verzi státem (nyní jinými institucemi) podporovaného ideologického aktivismu studentů. Reálně se hledaly a realizovaly atraktivnější cesty praxe – například stáž v tehdejší brněnském populárně vědeckém časopisu *Věda a život*, kterou absolvoval např. pozdější známý sociolog Miloslav Petrušek (1936–2012), který na katedře studoval v letech 1954–1959.

Součástí v archivu zachycené sebereflexe činnosti katedry byla rovněž veřejná vědecká zasedání. Na těchto zasedáních přednášeli členové katedry a někdy i hosté odborné referáty. Ma-

167 Delší ukázky z nikdy nevydaného Macháčkova *Filozofického deníku* byly publikovány péčí Jiřího Gabriela ve dnes zapomenutém sborníku GABRIEL, Jiří (ed.). *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Brno: Filozofická fakulta UJEP 1987. Ve sborníku je uveden dílčí seznam publikovaných prací Josefa Macháčka, který jsem v roce 1987 sestavil jako tzv. pomocná vědecká síla na katedře.

168 Ve stejném období existovala rovněž Katedra dialektického a historického materialismu (v té době ji vedl prof. dr. Gustav Riedel) a Katedra základů marxismu-leninismu (tehdy ji vedl doc. dr. Bedřich Pšír).

169 AMU, A 2, D I, kart. 182.

170 Tamtéž.

cháček kladl důraz na odevzdání tezí před veřejným zasedáním, aby bylo možné téma na katedře předdiskutovat před veřejnou prezentací. Ze zápisů je zřejmé, že účast členů z jiných kateder fakulty nebyla na veřejných vědeckých zasedáních Katedry filozofie valná, respektive byla nepatrná (pokud nepočítáme epizodní přítomnost Olega Suse ze semináře estetiky na jednom setkání. Sus se ovšem se členy katedry častěji setkával při neformálních příležitostech). Objevuje se též zmínka o kurzu ruštiny pro členy katedry a kurzu němčiny pro vědecké síly. Dalšího zasedání katedry se krom Macháčka účastnili budoucí vedoucí katedry Nový a Cetl, dále Jiří Gabriel, Karel Hlavoň a rovněž Jaroslav Šabata. Na programu byl nejprve referát tehdejšího aspiranta Karla Hozmana věnovaný kritice Cornforthova pojetí pragmatismu a pozitivismu. V následné rozpravě přítomní členové doporučili aspirantovi zaměřit pozornost na pragmatické pojetí praxe. Francouzsky psanou literaturu a časopisy sledoval tehdy odborný asistent Lubomír Nový, který referoval o konferenci, kterou v dubnu roku 1954 uspořádala redakce časopisu *La Pensée* na téma „*Lenin jako vědec a filozof*“. Karel Hlavoň informoval o průběhu kurzu etiky, včetně plánu dalších přednášek. Hlavoň byl v té době na počátku své akademické dráhy a v rámci interní oponentury mu Macháček doporučil zaměřit pozornost na zvládnutí materiálu z dějin etiky.¹⁷¹ Z dalších zápisů v tomto období můžeme rekonstruovat témata referátů a rozprav probíhajících na pravidelných vědeckých zasedáních katedry: teorie hodnot (včetně vzrušené diskuse o úskalích objektivistického přístupu k axiologickým problémům), tradičně zastoupena byla témata z dějin české filozofie. Jiří Gabriel referoval o Petru Chelčickém a domníval se, že je vulgárním sociologismem vyvozovat názory Chelčického z nálady polipanské, s čímž přítomní souhlasili. Diskuse se věnovala možnému nebezpečí rozplynutí dějin české filozofie do podoby dějin kultury. Doporučení pro další zkoumání dějin české filozofie, které z diskuse vzešlo, zdůrazňovalo akcent na zkoumání 19. a 20. století. Právě toto období se jevílo přítomným klíčové pro dějiny české filozofie. Politický akcent v těchto zápisech není přítomen, později však prosákne i sem.

V zápise ze 4. dubna 1955 je pověřen Jiří Cetl zjištěním možností exkurzí pro filozofy. Tuto kapitolu či agendu bude posléze až do 80. let zajišťovat dvojice Jiří Gabriel a Karel Hlavoň. Pravidelné exkurze filozofů po celé republice pod jejich vedením si již pamatuje jako aktivní účastník i autor tohoto textu. Na jedné z exkurzí byla skupina studentů v čele s Jiřím Gabrielem nedopatřením uzamčena v prostorách hradu Kost v roce 1987. Při té příležitosti bylo zjištěno, že poplašné zařízení chránící vystavené ornáty nefunguje, a pomoc byla po drahné chvíli obstarána tradičním vokálním způsobem, tedy vytrvalým voláním z vysoko umístěného okna směrem ke vstupní bráně. V zápisech z období, kdy byl Macháček vedoucím katedry, zaujme zmínka o plánu na rozmístění absolventů. I tato činnost byla tehdy v kompetenci katedry – nutno však říci, že při mnohem menším počtu studentů. V zápisech se objevují záznamy o diskusích o problému docházky, projednává se neuspokojivý poměr jednotlivců ke studiu, studenti byli opakovaně vyzýváni k dodání témat diplomových prací. Následně byla některá témata diplomových prací předmětem rozprav a schvalování: „*Nebylo schváleno thema ‚Třídní boj na vesnici‘ o jehož zadání požádal s. Mádl. Toto thema nemůže být soudruhem Mádlem v diplomové práci solidně zpracováno. Katedra určí s. Mádlovi thema jiné.*“¹⁷² Macháček v polovině 50. let navrhl oddělit schůze organizací (první pondělí v měsíci) a vědecká zasedání s odbornými referáty. Ve výše zmíněném zápise z 25. října 1955 je zmínka o přípravě večera na rozloučenou s absolventy. Po státních zkouškách se krom blahopřání a rukopodání konalo ještě větší společenské setkání studentů a učitelů. Na prázdniny se plánovalo soustředění katedry, věnované tématům: předmět dějin české filozofie,

171 AMU, A 2, D I, kart. 190, zápis ze schůze ze dne 12. března 1955, v tomto období psal záznamy ze schůzí většinou Lubomír Nový.

172 AMU, A 2, D I, kart. 190, zápis ze schůze katedry dějin filosofie, 25. října 1955. Posléze se v zápise ze 14. prosince 1955 dočteme, že nové téma znělo „*Otázky boje proti náboženství v soudobém Československu*“. Název lze opět číst ve dvou rovinách: oficiálně je vše v pořádku, proti náboženství se bojuje, ovšem současně se může pod názvem skrývat věcná deskripce, analýza a reflexe náboženství – a práce, která by „nebojovala“ nebo měla vůči náboženství neutrální název, by v tomto období byla pravděpodobně nemyslitelná.

metodologické otázky v dějinách filozofie (která se shromáždily z časopiseckých článků z posledních dvou let), otázky logiky, kritika pozitivismu v české filozofii – účastnila se kompletně tehdejší silná sestava katedry: Macháček (téma logiky), Cetl, Gabriel, Nový, Hlavoň. Z dodatku k tomuto zápisu je pak zřejmé, že na pokyn Ministerstva školství se program letního soustředění musel proměnit – a to k horšímu. Katedře bylo z ministerstva doporučeno zařadit otázky dialektického a historického materialismu, protože se soustředění budou dle slov ministerstva účastnit v první řadě učitelé dialektického a historického materialismu. Místo problémů metodologie dějin filozofie a logiky byla doporučena témata: předmět dialektického a historického materialismu, kritika buržoazní sociologie, úloha lidových mas v dějinách, otázky lidové demokracie. A katedra „se usnesla“ upustit od původních referátů. Byla polovina 50. let. Podobné zmínky dokumentující nezadržitelné prosakování ideologie najdeme již v předchozích zápisech ze schůzí Filozofického semináře, za vedení Mirko Nováka. Zápis z 26. února 1953 končil malou poznámkou: „Úkoly z celostátní konference strany: projednání 10 bodů Klementa Gottwalda bude předmětem jedné z nejbližších kateder, od poslední schůze fakultní rady neměli jsme ještě schůzi katedry.“¹⁷³ Nahlédneme-li současně do plánu vědeckého zasedání katedry na letní semestr 1955, nelze však hovořit o ideologické jednostrannosti či tendenčnosti. Na těchto setkáních členové katedry referují o vlastní vědecké práci, prezentují recenze knih a ročníků časopisů a diskutují o vybraných otázkách z přednášek a seminářů. Nový přednáší před kolegy o *La Pensée*, dějinách ruské filozofie, Hlavoň o etice, Gabriel o dějinách české filozofie, Cetl přehledně referuje o textech v *Zeitschrift für deutsche Philosophie*, o pozitivismu, dějinách filozofie, přednáší se kritika buržoazní filozofie (za tímto dobovým názvem se na katedře skrývala standardní kritická reflexe západní filozofie, nikoli její odsuzování; v tomto spojení považují za podstatné slovo „kritika“, nikoli „buržoazní“), Hozman se věnuje Jamesovi a Cornforthovi. Macháček ohlašuje vystoupení, v němž předloží přehled témat v *Marxist Quarterly*, přednáší o logice, recenzuje novou sovětskou učebnici logiky, recenzuje studii Richarda Kronera¹⁷⁴ s názvem *Co je skutečně skutečné?*, přednáší o vztahu logiky a dialektiky. V bodě „Různé“ je zaznamenán závazek katedry k 10. výročí republiky (míněno zřejmě výročí osvobození), z něhož zaujme: mimořádné školení aspiranta z Katedry dialektického materialismu, referát o logice na celostátní konferenci, referáty na zmiňovaném letním soustředění, písemné zpracování přednášky z dějin ruské filozofie a jako popularizace přislíbeny 4 články publicistického rázu.

Zápis ze schůze katedry ze 14. listopadu 1955 nám připomíná, že problémy s tehdejšími aspiranty/nynějšími doktorandy jsou stále podobného rázu: „Externí aspirant s. J. Kment dosud svůj aspirantský plán nepředložil, ač byl o to již několikrát žádán. Vedoucí katedry s. Macháček ještě jednou s. Kmenta o plán požádá a vytkne mu jeho nesprávné jednání. bude také třeba, aby s. Kment pravidelně navštěvoval svého školitele a zúčastňoval se schůzí katedry.“¹⁷⁵ Dále se plánovaly publikace pro Filozofický časopis ČSAV na rok 1956. Macháček přislíbil odevzdat do 1. srpna text *Theorie důkazu*, dále *Signifika – nové jméno pro staré nepravdy* (do 1. března)¹⁷⁶ a text s názvem *Předmět filosofie* (do 1. září). S ohledem na asketickou publikační Macháčkovu činnost je to plán svým rozsahem překvapující. V průběhu 50. let publikoval vcelku pravidelně kratší příspěvky v brněnském popularizačním časopise *Věda a život* (v roce 1957 uveřejnil texty *Filozofie ve vědách*, *Gándhí a Thákur*, *O smyslu života*, *O osudu*, *O svobodě myšlení*, *O štěstí*, v roce 1958 *O strachu ze smrti*, *O lásce k bližnímu*, *O ideálech*).

Pozoruhodný byl Macháčkův přístup ke konzultacím s ostatními členy katedry. Macháček je vyzval k tomu, aby konzultace byla vždy předem připravena, to znamená, aby mu členové ka-

173 Zpráva o činnosti semináře pro fakultní radu ze dne 26. 2. 1953. Zvláštní je v tomto období hlavička zápisu: *Filozofický seminář Masarykovy university, Katedra dějin filosofie Filozofická subkatedra*.

174 Recenze článku Richarda Kronera *What is Really Real?* vyšla ve SPFFBU B 3, 1955.

175 AMU, A 2, D I, kart. 190.

176 Text vyšel pod tímto názvem až v roce 1960 ve *Sborníku prací filozofické fakulty Brněnské univerzity* v roce 1960, další přislíbené texty jsem v jeho bibliografii nedohledal.

tedry předem oznámili, o jakých problémech s ním chtějí konzultovat. Současně požadoval, aby se každý člen katedry této plánované konzultace účastnil jednou za čtrnáct dní. Otázkou je, jak dlouho se tato četnost skutečně dodržovala. Některé plánované organizační záměry se po čase upraví do jiné než plánované podoby a například setkávání se členy jiných kateder probíhalo mnohem častěji neformálním způsobem v přirozeném rytmu akademického života. Na odborných setkáních (schůzích) katedry vystupovali její členové s připravenými referáty. Na konci zápisu ze schůze 14. listopadu 1955 se dočteme, že na příští schůzi vystoupí s referátem na téma předmět dějin české filozofie Jiří Gabriel. Koreferujícím byl ustaven Jiří Cetyl a Hozman si připraví referát o knize Williama Jamese *Pragmatismus*. Podíváme-li se na tento zápis, na první pohled vidíme to, co má případný čtenář v tomto období vidět na prvním místě: zmínku o diskusi o závěrech strany a vlády. Následně při podrobnějším ohledání vidíme, že hlavní, byť méně barvitě zmíněnou náplní byly organizační věci a odborné diskuse. Jedna z dalších odborných rozprav v řadě setkání katedry byla věnována tradičnímu tématu filozofů: co je předmětem filozofie. Nalezne o ní zmínku v dalším zápise:

Zápis ze schůze katedry dějin filosofie konané dne 1. prosince 1955. Program: 1. Předmět filosofie. a) Referát s. Gabriela o předmětu dějin české filosofie. b) Diskuse. Úvodem k diskusi o předmětu filosofie přednesl s. Gabriel referát o předmětu dějin české filosofie v němž ukázal, s jakými problémy se setkává při přípravě přednášek z dějin české filosofie. Ždanovova definice dějin filosofie, která platí pro obecné dějiny filosofie, nestačí pro dějiny české filosofie. Kdyby dějiny české filosofie byly omezeny v smyslu Ždanovovy definice, pak bychom v mnoha obdobích minulosti vystačili jen s několika poznámkami. Dějiny české filosofie nejsou také dějinami světových názorů, protože pak by byly ztotožněny s dějinami literatury, vědy atp. (a v mnoha pracích skutečně ztotožňovány jsou). Katedra o těchto a celé řadě jiných problémů, jež vyplynuly z referátu, diskutovala a shodla se na názoru, že dříve, než bude lze vyřešit tyto otázky, je nutno podat řešení problému základního: předmětu a definice marx. – leninské filosofie. V další části schůze přednesl soudruh doc. Macháček své názory na předmět a definici marxistické filosofie: vysvětlil proč nelze ztotožňovat filosofii se světovým názorem a vyložil, jak je třeba chápat definici filosofie jako vědy o vědě (o poznání). Následovala široká a živá diskuse. Schůze katedry byla ukončena závěrem, že otázka předmětu a definice marx. – leninské filosofie bude znovu zařazena do programu některé schůze katedry v letním semestru. Podkladem diskuse pak již bude písemný materiál, který vypracuje s. doc. Macháček. Zapsal: K. Hlavoň.¹⁷⁷

Co je z pouhého stručného zápisu patrné: akční rádius ideologického vyzařování Ždanovových názorů zasáhne až na brněnskou Katedru filozofie, diskutér Jiří Gabriel tradičně objeví v základních obecných definicích a určeních nedostatky, na příkladu české filozofie poukáže na nepoužitelnost ideologicky bezbřehé definice a rychle podnítl diskusi. Výsledkem diskuse byla snaha problém vyjasnit, nikoli odložit. Podobné diskuse o základních filozofických pojmech se po čase mohly zúročit při práci na filozofickém slovníku. Ve *Stručném filozofickém slovníku* (1966) je sice autorkou hesla *Filozofie* Jiřina Popelová, ale Macháček dodal hutná hesla *Filozofie lingvistická*, *Filozofie práva* a *Filozofie života*. Celkem pro slovník připravil 123 hesel. K vymezení filozofie se vrací v nepublikovaném *Filozofickém deníku*, z něhož si tyto pasáže uvedeme v závěru této kapitoly. Z jeho lexikálních prací připomenu rovněž 44 hesel v *Malém ateistickém slovníku*.¹⁷⁸

Jako vedoucí katedry Macháček pravidelně kontroloval plnění individuálních plánů členů katedry, včetně osobních konzultací se členy (tehdy Cetyl, Gabriel, Hlavoň) a aspiranty (tehdy Nový, Hozman, Bartoš). Dbal na pravidelné konzultace s posluchači, přičemž konzultace byly

177 AMU, A 2, D I, kart. 190, zápis ze schůze Katedry filozofie ze dne 1. prosince 1955.

178 GABRIEL, Jiří. *Malý ateistický slovník*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1962. Měl rozsah 565 stran a vyšel v nákladu 16 400 výtisků.

dobrovolné a povinné (před zkouškou – jednalo se o opakování pro všechny ročníky – a pro první ročník konzultace doučovací). Stanoven byl i úkol sledovat odborný a politický vývoj posluchačů. Pro tyto účely pověřil Karla Hlavoně vytvořením kartotéky posluchačů. Jak vypadala, zda k tomu skutečně došlo a co bylo jejím obsahem, mi není známo. Ideologické posouzení bylo někdy i součástí hodnocení absolventů, která se týkala jejich umístění.¹⁷⁹ Macháček v tomto roce uložil značný úkol i sám sobě: „Dokončit překlad Lockovy práce *Jak vésti svůj rozum; napsat úvodní studii*.“¹⁸⁰

V podobném duchu následují záznamy o plánech na další roky 1955–1956 a zápisy ze zasedání katedry v tomto období. Tematicky se členové katedry zaměřují na oblast logiky, českého pozitivismu, axiologie, pragmatismu, dějinám české filozofie. Macháčková publikační činnost začíná být asketická. Sporadické publikování by bylo vysvětlitelné pozdější nechtutí přidávat do textů ideologický balast či jiné nutné úlitby. Na druhou stranu píše do sborníku prací v roce 1957 text *Odešel od nás soudruh Antonín Zápotocký* nebo přispěje textem *Aby byl člověk člověkem* do publikace *Zamyšlení nad Říjnem* (1957). V časopise *Věda a život* publikuje v tomtéž roce popularizující úvahy *O svobodě myšlení, O osudu, O štěstí, Filosofie ve vědách*, recenzuje text Otakara Zicha *Lidová přísloví z logického hlediska*. Navigování v akademické oblasti v tomto ideologicky exponovaném období pravděpodobně znamenalo neustálé vyvažování rovnováhy, která mohla být nečekaně narušena. Nezbytná, vyžadovaná a kontrolovaná ideologická signalizace směrem vzhůru mohla vytvořit prostor pro filozofické myšlení, které bylo prosté těchto omezení. Díky tomuto lavírování vícero osob na Filozofické fakultě také mohli v pozdějších letech fungovat na fakultě lidé, které ideologické soukolí přimáčklo, ale studenti se s nimi přesto mohli setkávat.

Macháčkův filozofický kroužek

O ustavení vědeckého kroužku se zmiňuje zápis ze schůze katedry z 25. října 1955 a jeho vedení se od počátku ujal Macháček: „S. Macháček informuje katedru o zřízení vědeckého kroužku ve III. roč. a o jeho plánu práce. Práce kroužku bude zaměřena na kritiku současné buržoazní filosofie (četba a kritika západních publikací, referáty a kritické studie). V I. sem. bude zařazena do práce kroužku jazyková příprava a (četba anglického filozofického textu).“¹⁸¹ Obrat „kritika buržoazní filozofie“ se používal z důvodu oficiální možnosti studia západních autorů. V době mého studia ve druhé polovině 80. let právě tyto názvy vzbuzovaly pozornost, protože pod různými variantami „kritiky buržoazních autorů“ nám např. Jaroslav Strátecký nebo Jan Keller předkládali analýzu autorů, jejichž díla nebyla snadno dostupná. Slovo „kritika“ pro nás mělo ve druhé půli 80. let význam „analýza a deskripce“ a slovo „buržoazní“ jsme chápali např. jako „anglosaský“ nebo obecně „západní“. Přítomnost občasných vět, které obsahovaly povinné prostné rozcvičky v marxistickém žargonu v úvodu, jsme chápali jako nutné krytí k tomu, aby publikace nebo skripta vůbec vyšly – ale to se vztahuje až k osmdesátým létům 20. století. Macháček vedl a udržoval kroužek na katedře až do své smrti v roce 1984. Do té doby jsem rovněž stihl hned v prvním roce svého studia na katedře zažít jeho rozvolněnou atmosféru, zcela prostou ideologického oděru. Navštěvovali jej rovněž tehdejší studenti filozofie a nyníjší profesori filozofie Břetislav Horyna a Pavel Barša. Barša a další student filozofie, který kroužek navštěvoval, Ivo

179 Jeden ze záznamů z r. 1955 k tomu uvádí: „Katedra dále hovořila o umístění s. Schwarz, který dostal umístěnku na základy marxismu-leninismu. S. Schwarz má pro tuto práci theoretické předpoklady. Také jeho poměr k zřízení je velmi dobrý. Má však některé nesprávné osobní vlastnosti, kterých se musí zbavit. Katedra doporučuje, aby s. Schwarz byl na toto pracoviště zařazen.“ Zápis ze schůze katedry dějin filozofie konané 17. září 1955. Jedna z možných interpretací tohoto zápisu je: ideologicky mu to myslí, charakterově je to už horší, tedy doporučíme jej pro Ústav marxismu-leninismu.

180 Studie *John Locke* vyšla ve SPFFBU B3, 1955.

181 AMU, A 2, D I, kart. 190.

Horák, tehdy byli členy undergroundové brněnské skupiny Odvážní bobřáci, která spoluutvářela neoficiální hudební scénu v tehdejší Brně, na níž se pohybovali mnozí studenti z filozofické fakulty. Jako čerstvý student 1. ročníku, který kroužek ze zvědavosti navštívil, jsem tehdy příliš netušil, o čem se tak vehementně starší studenti s Macháčkem prou. Znamenalo to však pobídku ke studiu, protože nejružnější křížové odkazy, jména a pojmy, kterými byla diskuse protkána, byly intelektuálně imponující a podnětné.

Macháčkův filozofický kroužek navštěvovali studenti nejružnějších zájmových a osobních inklinací. V 80. letech je dle mého soudu spojovala i značná nedůvěra a odpor k tehdejšímu politickému klimatu. Kroužek nabízel dostatečný prostor pro polemiku se zkušeným profesorem filozofie. Macháčkův otevřený postoj k mnohdy radikálním a liberálním postojům studentů je možné chápat s ohledem na jeho poznámky o filozofii, její roli a podobě, které nalezneme v jeho nepublikovaném *Filozofickém deníku*. Pokud bychom ještě před tím, než si některé jeho úvahy dále uvedeme, měli zjednodušeně naznačit jeho základní filozofickou intenci, dostaneme se do proudu autorů, kteří filozofii chápou jako životní praxi, jako myšlení, které vede k úpravě životní trajektorie a které se může překloupat do osobní i sociální praxe. Ocitneme se v linii pojetí filozofie, které začíná u Sókrata nebo je v našem kontextu vyjádřeno u Masaryka: filozofie vychází z konkrétních problémů života a týká se především života člověka. Zní to jednoduše, ale v souvislosti s dlouholetou činností filozofického kroužku našlo toto pojetí u Macháčka jednu z mnoha podob realizace. Zdá se, že Macháček kladl mnohem větší důraz na různé způsoby komunikace se studenty než na kvantitativně vyjádřenou (a ideologické parametry naplňující) publikační činnost. Zdá se, že preferoval právě tuto pravidelnou činnost filozofa ve zcela konkrétním městě, v němž se na katedře ve „filozofických studijních pětiletkách“ zdržují studenti, kterým má smysl věnovat více pozornosti. Činnost filozofického kroužku si přiblížíme prostřednictvím vzpomínek tehdejších studentů Pavla Barši a Břetislava Horyny. Oba jsou dnes profesory filozofie, oba píší ve svých vzpomínkách „*filosofie*“, byt v této knize píše filozofie. Jejich vzpomínky na Macháčka – filozofa následně doplním ukázkami z Macháčkovy *Filozofického deníku*. Právě z nich bude zřejmá Macháčková základní filozofická orientace, o níž se zmiňují i oba vzpomínající profesori.

Pavel Barša: Vzpomínka na Josefa Macháčka

Nevěřte stárnoucím mužům, když vám popisují léta svého mládí jako dobu plnou zajímavých zážitků a inspirujících setkání. Když jim bylo dvacet, viděli kolem sebe samou šed' a na starších lidech, obzvláště na svých učitelích, jen samé nedostatky. Pro mou generaci má navíc takové vzpomínání politické konotace: formativní dobu intelektuálního a lidského zrání jsme prožili v posledním desetiletí komunistického režimu. Byli jsme skálopevně přesvědčeni o jeho trvání „na věčné časy“ – dokud neskončil.

Alexej Jurčák podal portrét nonkonformnější části této „poslední generace“ v Sovětském svazu a Přemysl Houda použil pro svou sondu do české kultury sedmdesátých a osmdesátých let jeho tezi, že projevy tvořivosti a autenticity v rámci oficiálních institucí, které se postkomunistické paměti jeví jako skryté zárodky politického odporu, jehož zjevnou podobou byl disent, ve skutečnosti neměly politicky podvratný význam a byly organickou součástí systému.¹⁸² To neznamená, že pro něj byly úplně neškodné: ve skutečnosti ho zevnitř „deteritorializovaly“ (G. Deleuze, F. Guattari) – re-konfigurovaly jeho parametry způsobem, jenž připravil jeho rychlé zhroucení, jakmile k němu nastala politická příležitost.

182 JURČÁK, Alexej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: Poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum 2018; HOUDA, Přemysl. *Normalizační festival. Socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*. Praha: Karolinum 2019.

Polemizoval jsem s Houdovou generalizací Jurčakovy teze na celou sféru toho, čemu se na konci osmdesátých let říkávalo „šedá zóna“.¹⁸³ Nemohl jsem však mít pochyby o tom, že takové „ostrůvky pozitivní deviace“ (F. Gál), které neměly skrytě politicky podvrtný smysl, v rámci oficiálních institucí skutečně existovaly. Jedním z nich byl totiž filosofický kroužek Josefa Macháčka, jehož činnosti jsem se v letech 1980–83 zúčastnil jako student Katedry marxisticko-leninské filosofie FF UJEP v Brně. Jeho vedoucí nebyl žádným skrytým disidentem, ale komunistou, který dával najevo neotřesitelnou loajalitu k normalizačnímu režimu, jakkoliv otevřeně uznával sterilitu oficiální podoby marxismu, jíž se tento režim zaštiťoval. Navzdory jeho nedostatkům totiž považoval socialismus sovětského typu za legitimní odpověď na daleko podstatnější vady kapitalismu, které – jak sám občas připomínal – zažil jako dítě z dělnické rodiny na vlastní kůži před druhou světovou válkou. Pravděpodobně by souhlasil s tezí jiného loajálního středoevropského komunistického filosofa György Lukácase, že i ta nejhorší forma socialismu je stále nepochybně lepší než systém, který nahradila. V souladu s historickým materialismem oba tyto marxisté věřili, že velká historie byla v rámci sovětského bloku ukončena vybudováním základů socialismu a – v souladu s tím – přesunuli svou filosofickou pozornost k nepolitické každodennosti, v níž individuální lidské životy zápasí o své naplnění a smysl. Byla-li každodennost jedním z pólů „ontologie sociálního bytí“, jíž se pokusil vypracovat v šedesátých letech Lukács,¹⁸⁴ pak u Macháčka se obrat k ní projevoval novým zdůrazněním terapeutické funkce filosofie. Od svých aspirací k řízení velkých dějin, v nichž se spojovaly politické revoluce s revolucemi ducha, se měla filosofie znovu vrátit „na tržiště“, kde ji ostatně praktikoval její otec-zakladatel: měla znova začít pomáhat lidem dávat smysl jejich životům, neboť nereflaktovaný život přece nestojí za to, aby byl žit.

Macháčkovým „tržištěm“ byl filosofický kroužek. Jeho oficiálním úkolem bylo umožnit studentům, kteří se vedle svých studijních povinností rozhodli zúčastnit Studentské vědecko-odborné soutěže (SVOČ), aby diskutovali otázky, které chtěli položit ve svých pracích. Vzhledem k tomu, že jen menší část účastníků se nakonec každoroční SVOČky zúčastnila, byl oficiální úkol spíše záminkou k diskusím na různá filosofická i méně filosofická témata. Kroužek byl navíc otevřen kamarádům a známým studentů filosofie, kteří ji nestudovali. V letech, kdy jsem ho navštěvoval, jste tam mohli potkat studenta medicíny či architektury nebo začínajícího hudebního skladatele. Deset až patnáct lidí si každou středu v podvečer přineslo z nejbližší učebny židle do Macháčkovy pracovny, kde z nich učinili půlkruh kolem jeho pracovního stolu. Macháček takřka nepřetržitě kouřil, v čemž podporoval i nás ostatní, takže po půl hodině se nad skupinkou debatujících vznášela houstnoucí oblaka cigaretového dýmu.

Mohla být nadhozena jakákoliv témata a názory s výjimkou explicitně antikomunistických. Jeden příklad za všechny. Někteří jsme tehdy dychtivě četli díla Ericha Fromma přeložená do češtiny v šedesátých letech. Ačkoliv normalizační režim jeho a další myslitele z okruhu Frankfurtské školy považoval za představitele buržoazně zdeformované podoby marxismu, Macháček i my jsme v našich diskusích tento odsudek zcela ignorovali, a naopak jsme zdůrazňovali vazbu mezi jeho psychologismem a marxistickým humanismem. Macháčkova blízkost k Frommovi nepřekvapovala. Poté, co socialismus překonal vykořisťování člověka člověkem, musela být posledním zdrojem dobra a zla ve světě (materialisticky pojatá) lidská duše. Emancipační funkci, kterou před koncem dějin (tj. socialistickou revolucí) hrál historický materialismus (a jeho teorie dějin), měla po jejich konci hrát psychoterapie. V souladu s tím přibral Macháček k roli našeho učitele filosofie také roli našeho psychologa. Vzpomínám si, že na jedné seanci nám všem rozdál osobnostní test Raymonda Cattella a následující týden jsme s ním každý měli individuální rozhovor o tom, co se z něj o nás dozvěděl. Ti, jejichž test poukázal k závažnějším problémům, pak k němu mohli začít docházet jako k psychologovi. Kdokoliv z ostatních ho mohl požádat o psychologickou pomoc, pokud se

183 https://ceskapozice.lidovky.cz/recenze/seda-zona-jako-retrospektivni-iluze.A191226_145201_pozice-recenze_lube.

184 LUKACS, Georg. *Zur Ontologie des Gesellschaftlichen Seins*. Místo vydání neuvedeno. Erster Band, Facsimile Publisher 2016.

on nebo někdo jemu blízký ocitl v životní krizi. Terapii se Macháček věnoval ve svém volném čase a bez nároku na odměnu.

Mýlil by se však ten, kdo by v tom chtěl vidět rezignaci na oficiální účel jeho činnosti. Jeho přednášky z filosofie 20. století patřily k tomu nejlepšímu, co jsem za celé studium zažil. Zpětně, když jsem se v devadesátých letech dostal k zahraniční literatuře a mohl se seznámit se stavem filosofie na Západě, dospěl jsem k názoru, že i z čistě akademického hlediska odpovídaly otázky, které si ve svých přednáškách kladl, problematice rozvíjené v sedmdesátých a osmdesátých letech na druhé straně železné opony. Když jsem například četl slavnou knihu Stephena Toulmina a Allana Janika o Wittgensteinovi a Vídní konce století, která ho spíše než jako zakladatele novopozitivismu (za jakého ho považovaly sovětské učebnice filosofie 20. století, které jsme museli číst) líčí jako filosofa života s mystickými sklony, nepřekvapilo mě to: vždyť tato teze byla jedním z východisek Macháčkovy interpretace Wittgensteina.¹⁸⁵

Je zřejmé, proč patřil Wittgenstein (vedle Freuda) k Macháčkovým oblíbeným myslitelům: jeho pozdní, pragmaticky ukotvená filosofie životních forem výborně odpovídala přesunu Macháčkovy pozornosti od dějinné praxe proletariátu zápasícího s buržoazií ke každodenní praxi člověka žijícího v post-třídní (a tedy také post-politické a post-ideologické) společnosti. Jakkoliv se Marxův a Leninův socialistický konec dějin ukázal stejně tak iluzorní jako po něm následující liberální konec Fukuyamův, stopa, kterou ve mně Macháčkova „marxistická filosofie života“ (J. Gabriel) zanechala, byla trvalá. Přesvědčení, že filosofická reflexe se stává sterilním akademickým cvičením, není-li součástí a orgánem praxe, jejímž těžištěm je „zde a nyní“ naší každodennosti, mě od té doby neopustilo.

Břetislav Horyna: Filosofický kroužek profesora Josefa Macháčka

Vlastně se nedělo nic mimořádného nebo obzvláště pozoruhodného. Studující filosofie na katedře filosofie FF UJEP v Brně se od třetího ročníku začali setkávat s profesorem filosofie v povinném přednáškovém kurzu otitulovaném, jak odpovídalo dobovému úzu, „kritika buržoazní filosofie“. Po několika úvodních týdnech se od téhož přednášejícího dozvěděli, že mají možnost přihlásit se mimo rámec tohoto kurzu do jakéhosi semináře, který označil za studentský filosofický kroužek. Opět po několika málo týdnech zůstalo sotva deset, kteří vyměnili volno čtvrtedního večera za pokračování studia jinými prostředky. Nebyl to výukový nebo doškolovací seminář v pravém slova smyslu, spíše šlo o rozšiřování obzorů nutně omezených časovým penzem přednášek, o dílčí kompenzaci opomíjené látky a o poměrně výraznou změnu při zaučování do filosofie, pokud se jí rozumí způsob myšlení, nacházení problémů a nakládání s nimi. Tato skupina, jejíž počet osciloval stále kolem deseti, navštěvovala od podzimu 80. roku až do léta 1983 filosofický kroužek profesora Josefa Macháčka; zanedlouho poté těžce nemocný profesor Macháček zemřel.

Čtyřicet let je hodně, a když se do nich vměstnají takové změny, jaké probíhaly od začátku 90. let, začnou se přetvářet v bariéru, přes níž je vidět stále méně. Realita přechází do čehosi napůl legendárního a legendy začínají vysychat, odmlčují se a mizí. Je zbytečné dodávat, že je to tak v pořádku, protože to tak prostě je. Filosofický kroužek nebyl ilegální a také disidentů se v něm objevovalo pomálu; nekonal se v bytě střeženém státní tajnou policií, ale v pracovně na Filosofické fakultě (byť možná rovněž střežené, ale na tom by si nikdo zvláště nezakládal); nepřednášely tam kapacity přes povznášení Ducha právě překonavší železnou oponu, ale pracně, neuměle, s kostrbatou vážností se namáhali při prvních pokusech o vyjádření svých myšlenek sami studenti; kroužek nebyl v žádném ohledu „podzemní“ institucí, ale jen podnikem s nanejvýš „podpovrchovou“ intencí: učit se dívat pod povrch věcí, pod povrch toho, co se přede mnou jeví, ale právě tak toho, co najdu pod

185 JANIK, Allan, TOULMIN, Stephen. *Wittgenstein's Vienna*. New York: Simon and Schuster 1973.

ním, objevím nebo pod něj přinesu s sebou, a pak znovu a ještě jednou, tak, jak vyžaduje filosofie jako permanentní kritika a sebekritika, v které mohl člověk, měl-li k tomu sklony, slyšet skepsi vůči omračujícímu optimismu všech pravdyznalců.

Kroužek vedl kantor, jehož vzdělanost uchvacovala; profesor Macháček byl člověk, který uměl to, co dělal, a dělal to dobře (když byl vyžádán, aby dělal, co neuměl, dobře to nedělal – viz éra jeho děkanování). Fakt, že se s časem stále prohluboval vztah mezi jím a jednotlivými studenty jako vztah mezi Mistrem a žákem (byť si ne jeden připadal víc jako žáček), byl nejen důsledek zkušenosti s jeho uměním, jak zpracovat získané vědomosti do podoby sdělitelného poznatku, ale hlavně z ní odvozeného závěru, že existují zákoutí filosofie, do kterých neumím nahlížet, sám do nich netrefím a patrně ani nepoznám, s čím mám nebo nemám co dělat. Filosofie je samotářská, velice samotářská, ale ne tehdy, když se má člověk naučit, jak se drží pilník nebo kladívko; pak potřebuje učitele, čím zdatnějšího, tím lépe pro něj. Tento vztah dodnes považuji za nejpůvodnější a zcela nezbytný tam, kde jde o předávání znalostí; vzdělanostní politika postavená na komickém předpokladu rovného vztahu žáka a učitele, jenž je povinen vytvářet svému partnerovi či „klientovi“ prostředí prosté všeho stresu, tlaku, požadavků a nároků, nemůže imponovat člověku, který se učil velmi záhy chápat úsloví o trpaslících na ramenou obrů ještě jinak než pouze jako vtipný bonmot mnichů ze svatoviktorské školy.

Možná to byly všechny tyto a další kontexty Macháčkova filosofického kroužku, jež způsobily, že se o něj nezačaly zajímat podivné porevoluční ústavy pro rozdmýchávání zašlých nenávistí. Není jak ho uchopit a zjednotřit; tak jako se nehodil do údajné jednoznačnosti světa před čtyřmi desetiletími, vymyká se také zjednotřujícími snahám dnešních haruspiků při jejich věštění pravd o minulosti. Možná by se dal chápat ve smyslu volné interpretace principu neurčitosti, podle níž se v každém systému nachází prvek, který nelze vysvětlit ze systému samotného. Kroužek byl takový prvek, jehož existence vyvrací tvrzení, že pod tehdejšími útlakem „nic nešlo“, všechno ovládala chapadla jakýchsi hlavonožců ze Slušovic a kdo se pokusil vybočit z řady při prvomájovém průvodu, existenčně „si to odnesl“ – důraz spočívá na „nic“, jehož opakem není „všechno“, ale „něco“. Byly katedry, kde si uvědomovali, že vzdělání vůbec je poněkud cenná záležitost pro hazard, kterému byla nepochybně vystavována; byli lidé, kteří pořádali akce typu filosofického kroužku, jejichž základním účelem bylo vést mladé lidi k tomu, aby se učili myslet, aby nezakrněli pod vyprázdňujícími ideologickými poučkami; a byli ještě další lidé, kteří tuto práci podporovali alespoň tím, že jí nebránili, ale spíš ji svou autoritou přikryli. Proč? Možná proto, že žádný systém není imunní vůči principu neurčitosti, a jenom doufám, že skutečně žádný: ani ten dnešní, v kterém vzdělanost v neposlední řadě péčí univerzitních samovládců nezadržitelně degeneruje v cosi, pro co mně chybí přirovnání.

Po krátkém seznamovacím kole v zimním semestru osmdesátého roku začal Macháček mluvit s jednotlivými účastníky kroužku a uvažovat o tom, kam je směřovat, aby to odpovídalo jejich a jeho představám. Když přišla řada na mě, padla po nějakých dílčích úvahách otázka: „Jak by se Vám líbil Leonhard Ragaz?“ Nikdy před tím jsem to jméno neslyšel, což Macháčka nepřekvapilo ani neodradilo a na příští kroužek mně přinesl Ragazovo hlavní pojednání, nazvané Od Krista k Marxovi, od Marxe ke Kristu. Měl jsem vždycky sklon k poetizujícím kudrlinkám, takže mě v tu chvíli tolik nezajímalo, že je to kritický traktát, kritika moderního křesťanství, sociální kritika, kritika poměrů, jež způsobily velkou krizi 1929–1933, ale líbil se mi název, jeho neobvyklost, šmrnc typický pro Dichtung, paradoxnost, která vzdáleně připomínala terminologii mladého buřiče Karla Marxe. Člověk nemůže znát svůj osud, jinak by byl život k nepřežití; nemohl jsem tušit, že v tu chvíli se začala Macháčkovým přičiněním formovat osa mého odborného zájmu a utvářet můj budoucí profesní život.

Macháčkův kroužek zásoboval uchazeči o vítězství a s ním spojené mimořádné stipendium (na tehdejší poměry velmi sympatické) soutěž nazvanou Studentská vědecká a odborná činnost (SVOČ). Za první místo ve „svočce“ bylo 1500,- Kč, což byl čtyřnásobek nejvyššího měsíčního prospěchového stipendia, na které se dalo dosáhnout; dokonce se vyplácelo per partes, ve třech

měsíčních splátkách, asi v obavách, aby studenti s takovým balíkem v kapse nesklouzli do opiových doupat. Připočte-li se k tomu ambicióznost rodičů a snaha vyhovět profesorů Macháčkově, který aktivní podíl na této akci zřetelně vítal, není se čemu divit, že v letech, o nichž mluvím, filosofický kroužek svočku téměř zprivatizoval. Vzpomínám si, že jeden rok byl tím šťastlivcem Luboš Zaorálek, dnes opět ministr nějakého resortu, o němž tehdy pronesla předsedkyně komise – nic zlého netušíc – věšteckou větu: „Ten Zaorálek svou plechovou hubou vyhraje všechno.“ Co řekla Ivanka Holzbachová na radě starších doplněné o zástupce SSM (v tom ročníku jím byl dnešní místopředseda AV ČR) o rok později, to nevím, ale pro mě měla příjemnou zprávu. Vyhrála moje práce věnovaná právě L. Ragazovi; dodnes ve mně, co čítankovém paranoikovi, doutná podezření, že nikoli kvůli svým kvalitám (v tomto ohledu jsem byl odjakživa rozený asketa), jako spíš kvůli názvu, který jsem převzal od Ragaze a který se zjevně líbil nejen mně.

Nevzpomínám na to kvůli zašlé slávě; jako Ragaze jsem tehdy neznal ani Brahmsa, ale zatímco v tuto chvíli jsem už teze švýcarského teologa zapomněl, mám text Brahmsova Německého rekviem v hlavě doslova a napořád: Denn alles Fleisch ist wie Gras und alle Herrlichkeit des Menschen wie des Grases Blumen. Tím jsou dané mantinely pro horování o úspěších stejně jako neúspěších. Macháček po nás nechtěl, abychom soutěžili, kdo je lepší ve filosofii; rychle jsme si vyjasnili, že kabaretiérství je doma spíš v Ein Kessel Buntes než na katedře filosofie. Myslím si (i když přímo se tak, pokud dobře vzpomínám, nevyjádřil) že nás chtěl nechat projít jakousi (tehdy neexistující) bakalářskou zkouškou: napsat svou první původní rozsáhlejší práci (můj text by rozsahem dnešním bakalářkám mohl konkurovat), nachystat si přednášku, najít odvahu (či drzost) odpřednášet si své a pak projít obhajobou před porotou a publikem. Zkusili jsme si, jaké to je, když člověk stojí sám za katedrou, což se sebe souká s veškerou pozorností zaměřenou na to, aby to obsahovalo alespoň podmět a přísudek, protože víc od sebe očekávat nedokáže, a s pocitem odkrveného polárního ztracence se snaží pochopit, zda to, co mu klidným hlasem říká jeden důstojně vyhlížející pán v porotě, je otázka, konstatování nebo pokyn, aby se klidil, dokud mu porota dává náskok. Nevzpomínám si, jak jsem se odtud dostal, ale o několik hodin později ve spásné restauraci mně vedoucí brněnské delegace, další ojedinelý učitel Jiří Gabriel, sdělil, že ten pán je profesor Sobotka, a dodal: „Co se Vám nelíbí? Vy už jste po dnešku na Karlově univerzitě přednášel, já ještě nikdy.“ Další memento, které se nezapomíná.

Nesrovnávám SVOČ se státní bakalářskou zkouškou – nejde to. Námahu spojenou se svočkou nikdo podstupovat nemusel: mohli jsme a chtěli jsme. V tom patrně spočívá ničím nevyrovnatelný rozdíl, který trvá a dá se na něj převádět mnoho z dalšího profesního působení. Filosofie (a zřejmě nejen ta) se dá učit, jestliže nachází odezvu ve „chci se učit“. Chci a budu hodiny a hodiny denně číst a studovat, chci a budu dnes a denně psát, chci a budu se učit být trpělivý, protože filosofie není věc vloh, talentu ani samotného školení, ale především trpělivosti a téměř zoufalé vytrvalosti. Pokud nic z toho nechci, ale čekám pohodlný život s diplomem vysokoškolačka ve vedoucí manažerské pozici, pak si na mně vylámu zuby snahy jakéhokoli učitele; zejména proto, že ho nemám jako učitele, tj. proto, aby mne učil, ale strpím ho jako jemnocitného sparingpartnera, jenž mne má doprovodit přes save space moderně koncipované univerzity. A kdyby mě snad chtěl nazlobit, podám na něj stížnost; oba víme, jak dopadne. Pokud nejsou moje informace úplně mylné, SVOČ se na katedrách filosofie kvůli nulovému zájmu posluchačů už po léta nekoná. Může to naznačovat, že mít názor a mít znalosti není jedno a totéž?

Po Ragazovi následovali, opět na Macháčkově doporučení, J. Maritain, J. L. Hromádka, K. Barth, diplomová práce a v ní už sledovatelný známý efekt sněhové koule: na každé jméno se nabalovala další, jedna perspektiva otevírala několik jiných, jedna otázka kladla řadu navazujících, z bílého papíru zasunutého do psacího stroje zírала jedna velká nevědomost. Začínal normální život člověka, který „zůstal u řemesla“, tzn. měl to štěstí, že mohl pokračovat v tom, co se začal učit na katedře filosofie v Brně, v kroužku profesora Macháčka, v Akademické kavárně při zásadních světodějných rozpravách se spolužáky a co se pak učil celý život, aniž by ještě dnes mohl říct, že umí. Mnoho

dalších tohle štěstí nemělo, chodili po jiných cestách a učili se něco jiného, ale bez jakéhokoli sladkopolu myslím, že si nesli každý svého Macháčka a jeho vliv v sobě. Profesor filosofie v důchodovém věku, s hrozivě metastazující rakovinou hrtanu, který se nedokáže zbavit vzpomínky na to, že kradl (po studiích, při „tovaryšské cestě“ po světě, jak tomu říkal, hladový kluk bez prostředků zločinně uloupil někde v Marseille na trhu pomeranč; na kroužku to ale Macháček připomněl stylem „nemyslete si, já jsem taky kradl“), bude ze svých studentů těžko dělat křivé náтуры. Mezi jeho absolventy bylo jen nepatrně tunelářů.

Nejde o nějaké svatozáře; později jsem se od řady starších kantorů na fakultě dozvídal, že také oni měli své učitele, na něž nezapomínali, když pro nic jiného tak pro respekt, který získávali jejich prostřednictvím ke svému oboru, k práci, kterou tamti odvedli a která byla nyní na nich. Tito učitelé učitelů byli pro mě už jen jména, nezažil jsem je a kromě toho, co jsem vyslechl nebo vyčetl, jsem o nich nic nevěděl. Pro mladé generace studentů bude takovým jménem bez stínu rovněž Macháček. Nejsem si jistý, kdy a zda vůbec se mezi nimi najde někdo, koho bude zajímat, kdo učil ty, kteří učí jej. Možná to není podstatné; pro „získávání a osvojování dovedností a zručností zvyšujících úspěšnost na trhu práce“ určitě ne. Ve filosofii, v jednom z nejnáročnějších oborů lidského myšlení, který vůbec lze dělat, kde může být člověk třikrát korunovaným profesorem, a přitom zůstat nepřekonatelným hlupákem, na tom asi – domnívám se, avšak nikomu nic nevnucují – trochu záleží.

Exkurs – Collegium Philosophicum

Místo komentáře k oběma vzpomínkám předložím jednu vzdálenou, ale přece jen analogii. Hraje v ní roli rovněž postava filozofa, specifická politická situace, s níž se filozof musel nějak vypořádat, a filozofický kroužek postupně a stále se obměňujících studentů, kteří byli podněty získanými ze svobodomyšlného a intelektuálně náročného a podnětného prostředí dlouhodobě ovlivněni. Paralela se částečně týká i dalších vedoucích katedry, kteří tuto funkci zastávali v období od roku 1948 do roku 1989 (Novák, Fischer, Cetl). Týká se vztahu ke sféře politiky a ideologie v perspektivě akademických činností a výkonu povolání. A vztahuje se na jednání, které je součástí ožehavého a nesnadného hledání rovnováhy mezi vnitřní distancí od sféry ideologicky deformované politiky zasahující do klimatu univerzity a vnějším přizpůsobením se poměrům. Podmínky a okolnosti jsou odlišné, problém je však podobný.

V zimním semestru 1946/47 nastupuje na univerzitu v Münsteru Joachim Ritter (1903–1974), který je v našem kontextu snad znám přinejmenším jako zakládající editor obsáhlého *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (13 dílů, Darmstadt 1971–2007). Většina budov univerzity je po válce značně poškozená, nejsou posluchárny, není k dispozici literatura. Ritter brzy po příchodu nabídne univerzitě filozofický seminář pro pokročilé studenty, který se později proslaví jako Collegium Philosophicum. V roce 1947 byl tento seminář již zapsán v seznamu přednášek univerzity. Účastníci semináře se v prvních letech scházeli u Rittera doma. Collegium mělo nejprve podobu čtenářského a diskusního kroužku. Ten se vyznačoval značnou mírou liberalitu, svobodomyšlnosti, příznačné pro něj bylo intelektuálně podnětné klima. Ritter vedl tento kroužek více než 20 let, až do svého emeritování. Dle vzpomínek účastníků Collegia (mezi nejvýznamnější náleželi Odo Marquard, Hermann Lübbe, Günter Rohrmoser, Ludger Oeing-Hanhoff, Hans Joachim Schrimpf, Robert Spaemann, Ernst-Wolfgang Böckenförde, Martin Kriele) byla pro tento filozofický kroužek charakteristická dogmatická neostrost, což znamená, že Ritter nezatěžoval účastníky odlišných odborných zájmů vlastními názory, spíše se jednalo o společenství rozhovoru, v němž se učili nejen studenti, ale rovněž vyučující. Příznačné byly neustálé otázky „Co to znamená?“, „Jak to mohlo nastat?“, „Co se zde děje?“. Collegium nebylo ani tak filozofickou školou v pravém slova smyslu, byť se později pro ty, kdo pokročilý seminář pravidelně navštěvovali,

vžije označení Ritter-Schule.¹⁸⁶ Bylo spíše místem pro otevřené myšlení, koncentrované kolem jedné osobnosti. Ritter nezaložil školu, ale mnozí z německých filozofů se považují za jeho žáky a také tak byli chápáni ostatními. Ritter kolem sebe shromažďoval studenty a mladé akademiky nikoli proto, aby rozvíjeli nebo obhajovali jeho teze. Jeho žáky spojovala inklinace k problémům přítomnosti, jejich zaznamenávání a odklon od konstrukce systémů. Filozofie se v Ritterově pojetí zaměřovala na události, na to, co se stalo a děje a na intenzifikaci schopnosti to vše zaznamenat, vidět. Filozofie (jako myšlení celku) má pro něj závazek nic nevynechat, nic nepřehlédnout a má vůli všimnout si nepovšimnutého, negativního, vypuzovaného. Filozofický rozum je především zaznamenávající rozum. Aby mohl filozof bez zábran vidět a říci „tak to je“, musí filozofie podle Rittera odbourávat omezenost a nechat kolabovat hranice viditelnosti.¹⁸⁷ V tomto smyslu má filozofie podobnou roli jako má v Ritterově pojetí smích: musí učinit platným to, co oficiální řád a porozumění vyčleňuje mimo své hranice a činí neplatným či nicotným.¹⁸⁸

Nepřehlédnutelná byla mimořádná liberalita Collegia, v němž se setkávali mladí filozofové odlišného zaměření a další učenci z různých fakult. Collegium reprezentovalo pod Ritterovým vedením od samého počátku otevřenost filozofie vůči mnoha konkurujícím proudům a vůči jiným vědám.¹⁸⁹

Liberálně konzervativní atmosféru tohoto filozofického semináře (a přeneseně i jeden z klíčových pojmů Ritterovy analýzy moderny) vystihuje anekdotická příhoda, kterou ve svých vzpomínkách uvádí Odo Marquard a která se odehrála kolem roku 1960, krátce před Marquardovou habilitací v budově filozofického semináře v Münsteru na Johannisstrasse 12–20. „Při volném povídání před pracovním setkáním čtenářského kroužku Collegia Philosophicum v pracovně Joachima Rittera se náhle Joachim Ritter rozhlédl kolem a řekl: ‚Když nás tady vidím tak sedět, nikdy dříve bych se s námi nestýkal.‘“¹⁹⁰ Podle Marquarda obsahuje Ritterova poznámka náznak komplikované dimenze – přitakání tomu, co je nyní: občanskému životu, jehož součástí je pozitivně zakoušené odcizení/rozdvojení. Podle Rittera se v takovém světě nestačí pouze identifikovat s pokrokem a racionálně uspořádanou budoucností (dnes vystupující pod názvem globalizace) nebo s minulými tradicemi a s jejich uchováváním, ale jde o uchovávání a pozitivování toho, co nazývá odcizením (*Entzweiung*) budoucnosti a minulosti. Právě to činí filozofie sounáležitosti pokroku a uchování, jako výraz smyslu pro dělbu moci. Snad právě proto se konzervativní filozof schází po dlouhou dobu pravidelně s těmi, od nichž by se mohl privátně distancovat, protože mají zcela jiné zájmy, inklinace, náleží jiné generaci.

186 Přehled o Ritterově životě, díle a Ritter-Schule nabízí v kratší verzi SCHWEDA, Mark. *Joachim Ritter und die Ritter-Schule zur Einführung*. Hamburg: Junius 2015, v obsáhlé podobě SCHWEDA, Mark. *Entzweiung und Kompensation: Joachim Ritters philosophische Theorie der modernen Welt*. Freiburg: Alber 2013, INGENFELD, Martin. *Fortschritt und Verfall: Zur Diskussion von Religion und Moderne im Ausgang von Joachim Ritter*. MAP 2016 nebo SCHWEDA, Mark, von BÜLOW Ulrich. *Entzweite Moderne. Zur Aktualität Joachim Ritters und seiner Schüler*. Göttingen: Wallstein Verlag 2017.

187 Tuto činnost filozofa a filozofie Ritter podrobně popisuje ve studii *Moderne Welt und Metaphysik* v knize *Metaphysik und Politik. Studien zu Aristoteles und Hegel*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2003, s. 444.

188 Podrobně o zrodu moderní estetiky jako aisthetiky, roli přeměny přírody v krajinu a roli smíchu píše Ritter v přednáškách o estetice, které vyšly díky DLA Marbach pod názvem *Vorlesungen zur Philosophischen Ästhetik*, von BÜLOW, Ulrich, SCHWEDA, Mark (eds.). Göttingen: Wallstein 2010.

189 Tento přístup byl zásadou na Ritterem založeném projektu slovníku *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, na němž spolupracovalo více než 800 učenců a jehož 13 dílů vycházelo v letech 1971–2007. Obsáhlý slovník byl primárně založen na dějinách pojmů a v německé filozofii tvoří filozofický standard. Hlavní editory slovníku byli Ritter, Karlfried Gründer a Gottfried Gabriel. Ritter byl editorem do své smrti v roce 1974 a napsal pro slovník velké studie/hesla např. o estetice, etice, pokroku, štěstí.

190 „Als in Joachim Ritters Arbeitszimmer der sogenannte ‚Lesekreis‘ des ‚Kollegium Philosophicum‘ wie üblich vor Beginn der Arbeit plauderte, sagte Joachim Ritter – sich umblickend – plötzlich: ‚wenn ich uns hier so sitzen sehe: mit uns hätte ich früher nicht verkehrt.‘“ MARQUARD, Odo. A: Marquard Nachlass, Kasten 16, Mappe SS 91, Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters, 1. Band, vázaný strojopis cca 250 stran, plus suplementy, s. 143–144. Připomíná to vtip Graucha Marxe: nikdy bych se nechtěl stát členem klubu, který by mě přijal za člena – ovšem tento vtip nemá Ritterovu pointu.

Před válkou byl Ritter vystaven zmíněnému nesnadnému hledání rovnováhy mezi vůlí nastoupit akademickou dráhu, vnitřní distancí od tehdejší skutečnosti a míry vnějšího přizpůsobení se tehdejší situaci. Ve 20. letech studoval filozofii, teologii, germanistiku a historii, 1925 promoval u Ernsta Cassierera a stal se jeho asistentem. Provázel jej v roce 1929 na Davoser Hochschulwochen, kde se v tzv. Davoser Disputation střetly dvě odlišné filozofické kultury, z nichž jednu reprezentoval Martin Heidegger a druhou Ernst Cassierer. Právě jejich diskusi, která se týkala předmětu filozofického a duchovnědného zkoumání, Ritter podrobně protokoloval. V roce 1932 se pod vedením Cassierera habilitoval. V období Výmarské republiky sympatizoval s komunismem a nástup národních socialistů k moci znamenal pro filozofy v Cassiererově okolí rozčarování. Cassierer byl pro svůj židovský původ zbaven vedení katedry a po jmenování Hitlera říšským kancléřem emigroval do Anglie. Ritter zůstal v Německu a pokoušel se přizpůsobit novému politickému aranžmá. V roce 1933 podal přihlášku do NSDAP (které bylo vyhověno až v roce 1937) a podepsal *Bekanntnis der Professoren an den deutschen Universitäten und Hochschulen zu Adolf Hitler und dem nationalsozialistischen Staat*. Stal se rovněž členem dalších národně socialistických organizací. Současně se kvůli svým dřívějším kontaktům s Cassiererem a lidmi z jeho okolí i kvůli svým politickým světonázorovým postojům stal pro NSDAP nepřijatelným natolik, že akademicky nijak nepostupoval. V roce 1940 byl povolán do armády a koncem roku 1944 se ocitl v britském zajetí. S těmito zkušenostmi nastupuje po válce na univerzitu v Münsteru, kde zůstává (s výjimkou období 1953–1955, kdy působil jako hostující profesor v Istanbulu) do svého emeritování a zásadní filozofickou práci má před sebou.

V počátečním období se v jeho filozofickém myšlení na základě studia Hegela a Aristotela trvale ustavují dobově diagnostické akcenty a teoretická reflexe moderny. Jeho epizodní národně socialistické, avšak nikterak ideologicky bigotní angažmá, z něhož žádné výhody nezískal (po válce spíše naopak), je jednou z verzí zmiňovaného problému hledání rovnováhy mezi vnitřní distancí a přizpůsobením se. Ritterova akademická činnost po válce pokračovala, účastnil se reformování vysokého školství na univerzitách v Německu a v současnosti můžeme evidovat postupné doceňování jeho díla.¹⁹¹ Existují značné kontextuální odlišnosti tohoto vnějšího přizpůsobení a vnitřní distance ve 30. letech v Německu a v letech 50. a 60. v tehdejší Československu. Stejně tak jako existuje problém vnitřní distance a vnějšího přizpůsobení se v současnosti, kdy se epidemicky šíří jevy politické a všemožné jiné korektnosti a nového agresivního puritanismu, jemuž k pobouření stačí pouhé gesto nebo slovo. Oba jevy mají opět blízko k tyranii hodnot a nastupující agresí nominálně morálně svatých a mnohomluvné morálky. Podstatné však je, že v mnoha případech ono hledání rovnováhy u jednotlivců umožnilo mnoha dalším realizovat přizpůsobení se vnějším okolnostem i ve prospěch vnitřní distance a neprostopupného svědomí. V případě Macháčka a Rittera, v malém a velkém, také provázet a vzdělávat jako učitel budoucí filozofické osobnosti. Pro někoho, kdo má zkušenost s levicovou totalitou, není opakem praviceová totalita, ale liberální demokracie, pro někoho, kdo zažil odepírání občanskosti není opakem odepírání jiného typu občanskosti, ale jak by řekl Odo Marquard, odpírání tohoto odpírání občanskosti, což je projevem odvahy k občanskosti. Proto můžete vést kroužek studentů filozofie, s nimiž jste si nedovedl představit být v jednom kroužku.

Macháčekův Filozofický deník

V pozůstalosti Macháčka je uložen jeho *Filozofický deník*. Deník je datován roky 1963–1968. Od manželky Josefa Macháčka si jeho strojopis vypůjčil Jiří Gabriel, když v roce 1987 připravoval sborník s názvem *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Z důvodu nedostupnosti původní-

191 Viz v předchozím textu uvedené práce, v současnosti vycházejí výběry z jeho textů a díky DLA v Marbachu i záznamy někdejších přednášek.

ho textu zde z tohoto sborníku vybírám ukázky, které se zabývají vymezením filozofie, jejího základního určení a činností filozofa. Domnívám se, že právě vybrané pasáže doplňují, objasňují a ilustrují mnohé z výše uvedených osobních vzpomínek na styl Macháčkovy myšlení, který mohli jeho autoři sledovat na přednáškách i při diskusích ve filozofickém kroužku. Dle mého soudu je zde zřetelný základ a důvody Macháčkovy názorově tolerantního postoje vůči studentům a odlišným filozofickým postojům, který se u něj nikterak nesvářil s marxistickou nominální rétorikou či ideovým zázemím.

Proč se lidé zabývají filozofií? Aby byli moudří? Protože jsou moudří? Aby poznali svět a své místo v něm? Protože znají svět a své místo v něm? Anebo: protože milují svou nespokojenost, protože nesnášejí vědeckou šed' a nespokojují se s příliš nezávaznou pestrostí poezie? Nevím. Vím jen to, že já rád filozofii nemám; filozofuji pouze proto, že mám rád člověka i sebe, ale v jiném smyslu, než je běžný. Jak si mám vážit člověka (nebo ho dokonce milovat), když jsou všichni lidé jako já, nebo jenom o trochu horší či lepší? Chci, abych byl jiný, chci, aby druzí byli jiní, a proto užívám filozofie jako chirurgického nože. Má chirurg rád svůj skalpel? Ti, kdo mají rádi filozofii, necht' ji pouze čtou nebo o ní přednášejí, ale ať nefilozofují, dokud nemají člověka tak rádi, že na něj myslí víc než na filozofický „nůž“. Filozofovat by měl jen ten, kdo se už sám pořezal, kdo filozoficky žije, kdo již zplodil alespoň jednu novou myšlenku, ne proto, aby se jí utěšil ze života (aby život filozoficky snášel), nýbrž proto, aby vnesl novou myšlenku do světa nový kvas. Filozofie není opium ani prostředek pro spaní, nýbrž prostředek k probuzení z iluzí a ze spánku. Kant byl probuzen Humem, Kant sám probudil mnoho jiných filozofů, na neštěstí moderní filozofie působí jen jako uspávací prášek nebo v nejlepším případě jako projímadlo.¹⁹² [...]

Materiálem pro filozofii je všechno: filozofie, světový názor, věda, umění, náboženství, všechno, čím se dostáváme do styku se světem a životem, celá naše „zkušenost“ v nejširším slova smyslu. To vše nám slouží k otázce: jaký je náš vztah ke světu, jaký by mohl a měl být, jaký nový, aktuální smysl bychom měli dát tomu všemu?

Materiálem pro filozofa je prakticky všechno, jako pro básníka; v tom je však jeho velikost, vybírá-li si z toho všeho právě to, co je pro soudobý vztah člověka ke světu hlavní. Někdo se může spokojit s tím, že se noeticky vyžívá na myšlenkových vztazích ke světu, druhý si klade otázku vztahu života (člověka) k sexu, jiný si může vybrat za materiál sny a halucinace (v nich je vztah S-O), někdo otázku komunistické přeměny společnosti apod. Konkrétní otázky doby a filozofická otázka nejsou odtržitelné od materiálu – ptát se, znamená ptát se něčeho, a toto něco může být stejně Heideggerovo Dasein jako socialistický člověk. V tom je také třídnost, stranickost v samém kladení otázky, neboť v ní se projevuje, co nás nejvíce zajímá, a budoucnost také ukáže, byl-li náš zájem totožný s hlavním zájmem doby.¹⁹³ [...]

Filozofický materiál: 1. život, 2. věda, 3. ostatní filozofie (včetně filozofie o životě a vědě). Z tohoto ovšem filozof vybírá – především vybírá „sebe“ jakožto svůj vztah k životu, k vědě, k filozofii a umění... Zde také lze mluvit o třídnosti jeho přístupu, ale není to jen souhrn třídních návyků a zájmů (vlivem výchovy rodinné a školní, četby apod.), nýbrž také suma náhod, které ovlivňují jeho výběr. Hlavní motivací výběru je individuální problematika (štěstí, láska, bůh, umění ...); co mne zajímá, co bych chtěl vědět, jak chci žít?¹⁹⁴ [...]

192 GABRIEL, Jiří (ed.). *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Brno: Filozofická fakulta UJEP 1987, s. 58.

193 Tamtéž, s. 60.

194 Tamtéž, s. 60.

Filozof se neptá, v čem je smysl toho, co už je vytvořeno (člověkem nebo přírodou), nýbrž: jaký nový smysl tomu dát. To je filozofická problematika, a je ovšem víc než jen filozofická – je to v pravém slova smyslu naše existenční problematika. Neptáme se jen, jaký smysl dát životu, jak žít, ale snažíme se také tuto otázku (i odpověď) vtělit v čin, v život. Filozofie není filozofií života, filozofií o životě, ale pro život: kritériem její objektivní správnosti je „úspěch“, s jakým ji osobně, subjektivně dovedeme proměnit v život, jak jí dovedeme ovlivnit ostatní (jejich život a nejen myšlení), do jaké míry se zkrátka a dobře stane „materiální silou“, a to již v nejbližším okruhu naší působnosti. – Dříve filozofové svět jen vykládali, tj. vykládali to, co sami většinou popletli a zamotali. dnes jde o to: změnit se a tím změnit i ostatní – o to, žít v duchu svého poznání.¹⁹⁵ [...]

Filozofie je spíše sebekritikou než sebezpoznáním. „Nedůvěřuj si příliš“ místo „poznej sebe sama“. Jen v tom smyslu (ale vždy) je také antropologií, i když v užším smyslu je filozofie antropologií jen tehdy, když z politických a jiných důvodů (ekonomický a sociální tlak, nejistota atd.) je „třeba“ klást důraz na otázku svobody, práv člověka atd.¹⁹⁶ [...] Filozof si vybírá nejen základní otázku, ale i svůj „směr“. J. F. Mora uvádí (Philosophy Today) přes padesát směrů ve filozofii. Jen některé z nich mají však dnes nějaký význam. I to je důkaz, že právě tyto směry kladou otázky nejdůležitější. Snad některý jiný směr bude aktuální za dvacet třicet let, až se jeho otázka stane aktuálnější, nežli je dnes. [...] Mora také rozlišuje čtvero možných přístupů k chaosu ve filozofických směrech: 1. dogmatický (jen jeden má pravdu), 2. eklektický (všechny mají pravdu), 3. skeptický (žádný nemá pravdu) a dialektický (v každém je kus pravdy i nepravdy). Proč by však měl být druhý přístup eklektický? nejde přece o „pravdu“ (a i v tom případě je eklektický spíše čtvrtý přístup) směrů, a pokud jde o naši pravdu o směrech, pak jsme ji již vyslovili: Všechny jsou výrazem a svědectvím doby, všechny jsou oprávněny, i když jsou zároveň nutně jednostranné. – Otázka ovšem, zda jednostranný důraz na určitý problém neodsouvá do pozadí problémy důležitější. V tom je smysl kritiky – např. marxistické kritiky současné západní filozofie. Čeho je dnes třeba? Nikoli problematizovat všechno, ale: co je dnes třeba problematizovat?¹⁹⁷

Vyjádření o oprávněnosti názorů i vědomí jejich jednostrannosti by mohly být základem pro liberální prostředí diskusí ve filozofickém kroužku. Cézurou pro bezbřehý pluralismus a všeho-čuh v diskusích je snaha zjistit, které z problémů jsou relevantní s ohledem na zacílení filozofie. Můžeme problematizovat např. počet pohlaví u člověka, ale je to s ohledem na stav věcí třeba?

Můj nejoblíbenější filozof – můj největší a nejlepší soupeř. Co mohu postavit proti jeho analýze, proti jeho rekonstrukci zkušenosti? Každá filozofie je vždy rekonstrukce otázek, stanovisek, kritérií. Filozof nestaví, nepokračuje v započatém zkoumání, ale přezkoumává, přemýšlí, přepracovává, rekonstruuje svět. Co je to za blázn, který si vystaví dům, pak ho zbourá a staví jiný, nebo jde hledat Diogenův sud? Není to blázen, je to filozof. (Každá filozofie je rekonstrukcí filozofie, ale Deweyho rekonstrukce ve filozofii jí zrovna není. Zato Wittgenstein ...).¹⁹⁸

Macháček zde obrací obvyklé konverzační téma „oblíbený filozof“. Oblíbeným není ten, jehož názory korespondují s mými, k němuž obdivně vzhlížím, jehož názory mohu s potěšením a nekriticky přejímat a šířit, který vyhovuje mému intelektuálnímu vkusu, světonázorovým preferencím a dalším parametrům, které zvyšují pravděpodobnost intelektuálně radostné při-

195 Tamtéž, s. 65. Zde se objevuje variace na jednu z Feuerbachových tezí – další variace naleznete v kapitole věnované Lubomíru Novému, včetně variace Odo Marquarda: Filozofové svět různě měnili, jde o to jej uchovat.

196 Tamtéž, s. 66.

197 Tamtéž, s. 67.

198 Tamtéž, s. 67–68.

tulení se k příslušnému filozofickému „guru“. Filozofická atraktivita díla příslušného filozofa pro něj spočívá ve zdráhání se přijmout nebo souhlasit s názory, které se mi přičí, protože právě to vede přímo k promyšlení konstrukce a způsobu jeho myšlení. Jak je možné, že si někdo vůbec může něco takového myslet? Před tím, než je „nevyhovující“ autor či jeho teorie zavržen, je možné se pokusit představit jeho dílo či teorii v co možná nejlepší kondici. John Rawls při studiu dějin filozofie a následně i při jejich výuce vycházel z předpokladu, že autoři, které studoval, byli mnohem chytřejší než on. Pokud by u nich našel „chybu“, předpokládal, že si jí byli autoři sami vědomi a nějak se s ní vypořádali. A hledal, kde a jak. Rawls uvádí, že rád citoval poznámku R. G. Collingwooda (1889–1943), britského filozofa, historika a archeologa, v níž se uvádí: „*Dějiny politických teorií nejsou dějinami různých odpovědí na stále stejnou otázku, ale dějinami jednoho nebo více stále se měnících problémů, jejichž řešení se proměňuje současně s nastolováním problémů.*“¹⁹⁹ Proto se pokoušel každého autora představit v co nejpřesvědčivější formě.²⁰⁰ Při studiu dějin nehledal vlastní východiska, ale východiska autorů, které studoval. A toto východisko mohlo být východiskem historického typu. To znamená, že určitá otázka, která při studiu autorů z dějin filozofie napadá mě, nemusela být vůbec položena, a proto na ni ani nelze nalézt v daném díle daného autora příslušnou odpověď. Další možností je, že dostatečně neznáme texty příslušného autora nebo jsme něco přehlédli nebo nečetli. Znamená to, že autoři, u nichž dnes vidíme nějakou „chybu“, žádnou zásadní chybu udělat nemuseli.

Vždy bude mnoho filozofií, protože každý filozof myslí, a ani dva lidé nemohou myslet totéž (různý vývoj, různé vlivy atd.). Svět, ve kterém žijeme, je jediný svět, ale každý z nás má navíc svůj svět a ze svého světa dělá svou filozofii: náš svět = naše filozofie. Ve filozofii jde tedy vždy o subjektivní aspekty „světa vůbec“, o vyjádření a racionální zdůvodnění našeho vztahu k němu (našeho = tak se dívám, tak nazírám na svět). Vědec vysvětluje svět a člověka, básník vyjadřuje vztah člověka (sebe) ke světu, filozof vysvětluje a vyjadřuje vztah člověka ke světu tím, že vysvětluje svět v sobě a sebe ve světě.²⁰¹

Filozof (na rozdíl od vědce) může začít kdekoliv, ale to, co dělají někteří filozofové není začátek; navazují pouze na to, co někdo jiný řekl, hledají, jak ho vyvrátit nebo jak ho doplnit. Pravda, kritika cizí filozofie je vždy kritika z hlediska mé filozofie (zase rozdíl mezi filozofií a vědou) a vlastní filozofie se vždy vyvíjí jen v souvislosti s kritikou cizích názorů (tak je možno udělat jednou ranou např. „marxistickou filozofií“ a „kritiku současné západní filozofie“, neboť jde o dva aspekty téže věci), ale to lze dělat až po „začátku“ – když už mám svou filozofii. Začátek: kde lze hledat data o vztahu mezi S a O. [...] Každá nová filozofie začíná novou otázkou, resp. novým smyslem starých otázek, a proto také novou „metodou“, tj. novou (třebas i jedinou) „myšlenkou“. Nemusí to být odpověď na otázku, ale sama tato otázka.²⁰²

Monismus, dualismus, pluralismus: jeden svět, dva světy, mnohost světů. Jako součást přírody jsem monista, jako člověk, který poznává svět i historii a jako součást této historie (jako tvor společenský) jsem dualista (k přírodě přistupuje vědomí a společnost), jako člověk-jednotlivec (člověk vedle jiných lidí a jiných věcí) jsem pluralista. A každý člověk žije v tomto trojím světě, i když pro filozofa je svět jenom jeden, svět vztahů mezi S a O.²⁰³

199 Citováno dle německého vydání RAWLS, John. *Geschichte der Moralphilosophie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2002, s. 17.

200 Tuto zásadu nalezneme precizně formulovanou u J. S. Milla: „*A doctrine is not judged at all until it is judged in its ‚best‘ form.*“ [Teorie je skutečně posouzena až tehdy, je-li posouzena ve své nejlepší formě.] In: MILL, John Stuart. *Collected Works*, Svazek 10. Toronto University Press 1969, s. 52. [cit. 19. 7. 2020]. Dostupné z <http://oll-resources.s3.amazonaws.com/titles/241/0223.10.pdf>.

201 GABRIEL, Jiří (ed.). *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Brno: Filozofická fakulta UJEP 1987, s. 68.

202 Tamtéž, s. 70.

203 Tamtéž, s. 70–71.

Podobnou situaci, v níž má člověk na výběr z mnoha možností, světů, názorů a filozofických chutí, popsal barvitě ve svém *Deníku* Witold Gombrowicz:

Jaký máte dojem, když čtete můj deník? Možná takový, že venkovan ze Sandoměřska vstoupil do třesoucí se a vibrující továrny a prochází se po ní jako po vlastní zahradě? Hle rozžhavená pec, ve které se vyrábějí existencialismy, zde zase Sartre z rozpáleného olova připravuje svou svobodu-odpovědnost. Tamhle je dílna poezie, kde tisíc strašlivě zpocených dělníků za hukotu rozjetých pásů a ozubených kol operuje stále ostřejším superelektrickým nožem v stále tvrdším materiálu, tamhle jsou zas hluboké kotle, ve kterých se vaří ideologie, světové názory a víry. To je propast katolicismu. Tam dál je huť marxismu, tadyhle buchar psychoanalýzy, zde artézské studně Hegelovy a fenomenologické soustruhy, tam dál hydraulické a galvanické baterie surrealismu či pragmatismu. A továrna s rámušem a chvatem jede a jede, a vyrábí a vyrábí stále dokonalejší nástroje, a tyto nástroje zase slouží ke zlepšení a zrychlení výroby, takže se to všechno dohromady stává mohutnější, rychlejší a přesnější. Ale já se mezi těmi stroji a výtvoři procházím se zamýšleným výrazem a bez valného zájmu, jako kdybych tak doma na venkově chodil po sadu. A každou chvíli, když ochutnám ten či onen výrobek (jako hrušku nebo švestku), říkám: „Hm, hm ... to je pro mě nějak tvrdé.“ Nebo: „toho je na mě moc.“ Nebo: „Jděte s tím k čertu, to je nepohodlné, tuhé.“ Nebo: „No, nebylo by to tak špatné, kdyby to nebylo tak rozžhavené!“ A tak na mě vrhají nevrlé pohledy. Hle konzument, který se objevil mezi producenty!²⁰⁴

Otázkou je, jak má v takové situaci filozof postupovat. Aby se mohl domnívat, že nějakou novou myšlenku má, měl by mít přehled o tom, co je v příslušné oblasti vyrobeno. Tento přehled získá často jen na úkor času, který by věnoval hledání nové myšlenky. Současně tento čas „archivnímu zkoumání“ věnovat musí, aby nezískal falešný dojem o své osobitosti. Je to tedy neustálé vyvažování mezi prací v archivu dějin filozofie, čtenáře a originálního myslitele.²⁰⁵ Současně je to činnost, v níž se u filozofa jako Gombrowiczova venkovana a konzumenta snižuje potenciál k rigiditě, bigotnosti, fundamentalismu a manipulovatelnosti. Možná právě tyto vlastnosti měli Macháček i Ritter a další osoby, které kolem sebe shromáždili podobné filozofické kroužky, v nichž převažovalo svobodomyšlné klima bez ohledu na stav okolního světa nebo vlastní dílčí filozofická či politická přesvědčení.

Macháček jako by ve svém *Deníku* pokračoval v reakci na poznámku z Gombrowiczova *Deníku*.

Co se dá z toho udělat? – Nejen v praktickém jednání, ale i v myšlení je fantazie stejně důležitá jako rozum a odvaha. Je to však fantazie, možno říci, „metodická“. Vytvářím si model světa a zkouším, vejde-li se mi do něj skutečný svět. Ne-li, vytvářím si jiný model.

Filozofie stavějící jen na poznacích věd není filozofie, ani není vědecká. Věda nevzniká zobecněním vědy. Řemeslo, které se dnes převážně provozuje, nahrazuje mnohé vědění jedním věděním, a v tom už je jeho chudoba (není to totéž jako vztah konkrétního k abstraktnímu, nýbrž jde o vztah abstrakce vědecké k jakési „filozofické“ abstrakci, která je z hlediska vědy nikoli novým poznáním světa, ale zbytečným a špatným poznáním vědy). Předmětem filozofie je vztah člověka ke světu, přičemž filozofie je sama jedním z aspektů tohoto vztahu; nejde však jen o předmět poznání, nýbrž

204 GOMBROWICZ, Witold. *Deník I*. Praha: Torst 1994, s. 124–125, původní vydání vyšlo v roce 1957.

205 Nebezpečí, že budete považovat svoji myšlenku či koncept za originální, roste tou měrou, jakou snižujete dobu, kterou jste ochotni věnovat četbě textů z dějin filozofie. A odvolávat se na Kanta, který pravděpodobně znal Platóna a Aristotela pouze z *Kurze Fragen aus der Philosophischen Historie* (Lipsko 1731–1736, 7 dílů) od Johanna Jakoba Bruckera (1696–1770), není prozíravé ani dobře obhajitelné. Ne v každém ročníku studujících filozofii na katedrách filozofie sedí ve škamnách Edmund Husserl, a proto je lépe nespoléhat jen na vlastní hlavu. Považovat filozofii za přemýšlivé pokračování v tom, co jste přečetli, považují za dostatečně atraktivní i sebekritický program.

také o „předmět“ (nenormativního, neimperativního) uzákoňování tohoto vztahu. Vztah je tu jako otázka („jak žít“), uzákonění je uzákoněním této otázky; metoda je tu cestou od otázky a jejího smyslu k nové otázce, k novému smyslu.²⁰⁶

Úvahami, které po celou dobu filozofova života stojí v popředí a nemají konečné rozřešení, zakončíme upomínku na působení Josefa Macháčka v čele katedry.

Místo epilogu zde příkládám odkaz na doporučenou četbu: studii s názvem *Emotivní etika*. Macháček v ní podrobně rekonstruuje vznik tohoto proudu v etice, využije zde svoji znalost britské filozofie, obeznamuje čtenáře se základními zdroji této diskuse a upozorňuje na slabiny tohoto zdůvodnění etiky. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. B, Řada filozofická. 1960, roč. 9, č. B 7, s. 43–58. Dostupné z https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/106543/B_Philosophica_07-1960-1_5.pdf?sequence=1.

---

206 GABRIEL, Jiří (ed.). *Josef Macháček – marxistický filozof života*. Brno: Filozofická fakulta UJEP 1987, s. 71.